

A felemás piacgazdaság és a régi rendszer öröksége

A rendszerváltás politikai gazdaságtana

MORITA Tsuneo
Budapest

morita@tateyama.hu

- A szerző a tokiói Hosei Egyetem tanára volt, 1991. óta pedig a Nomura Kutató Intézet tanácsadója. Ezt a tanulmányt eredetileg angol nyelven írta “Az új párbeszéd Közép-Európa és Japán között” című konferencia számára, amelyre a Japán Alapítvány szervezésében, 1998. decemberében, Krakkóban került sor. A szerző által a tanulmányban közzétett állásfoglalás nem a Nomura Kutató Intézet hivatalos véleményét tükrözi, hanem kizárólag a szerző egyéni álláspontját.

Kilenc év telt el 1989, a kelet-európai szocializmus összeomlása óta. A rendszerváltás most félúton tart és az érintett országokban végbemenő átalakulási folyamatokról, a volt szovjet tagköztársaságokat is beleértve, már számos ismerettel rendelkezünk. Ebben a tanulmányban megkísérlem bemutatni, hogy tulajdonképpen mi is történik az átalakulás során és elemzem azokat a jellegzetességeket, amelyek többé-kevésbé valamennyi, az átalakulásban résztvevő országra érvényesek. Az elemzés a politikai gazdaságtan szempontjai alapján történik, ami nagyban hozzájárulhat az érintett országokban végbemenő társadalmi-gazdasági változások könnyebb megértéséhez. A tanulmány egyes fejezetei a kilenc év alatt végbement átalakulás reálfolyamatainak ok-okozati összefüggéseit mutatja be.

1. Félreértések a rendszerváltást illetően

1-1 Mi is történt?

1993-94-ben számos közgazdász, sőt még újságíró is gyakran emlegette a „Cseh Csodát”, amelyet a radikális kuponos privatizációnak tulajdonítottak. Az IMF közgazdászai különösen lelkes magasztalói a cseh típusú privatizációs módszernek, amelynek fő jellegzetessége a sokk-terápia. Ugyanezek a közgazdászok ugyanakkor szigorúan bírálják a magyar privatizációs módszert, amelyet az óvatos fokozatosság jellemez. 1994-ben megjelent könyvemben ⁽¹⁾ leírtam, hogy a „csoda” szót a cseh átalakulást illetően használni túlzás, és a vállalatirányítás (corporate governance) kérdése a kuponos privatizációban még nem megoldott. Ezenkívül a csehek a kuponos rendszertől eltekintve minden más gazdaságpolitikai kérdésben meglehetősen konzervatívak, amit a felületes magasztalók és megfigyelők nem teljesen látnak át.

Két év múltán kezdtek el beszélni a közgazdászok és elemzők a gyenge vállalati irányításról és a kuponok révén privatizált cseh vállalatok átalakulásának késlekedéséről. Ezzel egyidejűleg kezdték a magyar privatizációt, mint sikermodellt emlegetni. Mi az igazság? Ennyire rövidlátóak lennének a közgazdászok? Mi volt a probléma az idevonatkozó elemzésekkel?

(1) *Taiseitenkan no Keizaigaku* (A rendszerváltás közgazdaságtana). Megjelent a japán Shinseisha Kiadó gondozásában 1994. decemberében, Tokióban.

1-2 Hibás feltételezés

Számos közgazdász abban a hitben élt, hogy az úgynevezett tervgazdaságból a piacgazdaságra való áttérés viszonylag rövid idő alatt végrehajtható, feltéve, hogy a kormány képes erőteljesen liberalizálni a gazdasági folyamatokat, felgyorsítani a privatizációt és létrehozni a piacgazdaság jogi infrastruktúráját. Ebből kiindulva, mind az IMF, mind az EBRD szakértői ezeket a szempontokat veszik alapul a piacgazdaságra való áttérés fejlődési mutatóiként, mintha csak a „piaci forradalom” ugyanolyan gyorsan végbemehetne, mint a „szocialista forradalom”.

Az említett könyvben körültekintően elemeztem annak az okait, hogy a piacgazdaságra való áttérés miért tart jóval tovább, mint egy ellenkező irányú változás, vagyis mint a piacgazdaságról a tervgazdaságra való áttérés. Az időtartam-különbség a kétféle átalakulás eltérő bonyolultságából adódik.

Amint az a természettudományokból jól ismert, az egyszerűtől az összetett irányába mutató fejlődés során rengeteg fejlődési szakaszon való átjutásra és rengeteg időre van szükség, míg ennek ellenkezője, a visszafejlődés az összetettől az egyszerű irányába, viszonylag rövid idő alatt megvalósulhat. Amennyiben lusták vagyunk, ami nem okoz különösebb nehézséget a számunkra, könnyedén elveszíthetjük mind gondolkozási képességünk, mind fizikai erőnk javát. Ez az egyszerű igazság rávilágít a rendszerváltást illető legfontosabb kérdésre. Arról van szó, hogy a végbement szocialista forradalmakban az átalakulás csaknem kizárólag az összetettől az egyszerű felé mutató visszafejlődést jelentett, ami teljes mértékben korlátozta az adott országok társadalmi fejlődését.

Természetesen, egy valódi tervgazdaság a tervezésben résztvevők rendkívül magas szintű hozzáértését feltételezi. A szovjet típusú gazdasági tervezés azonban csupán központosított újraelosztási rendszert eredményezett, egyszerű és kezdetleges számítások alapján, egész egyszerűen azért, mert a 20. században valójában még nem teremtődtek meg egy effajta gazdasági tervezés valódi feltételei. Egy komplex rendszer létrehozása helyett a szovjet típusú tervezés teljhatalommal bíró irányítási rendszerre vált, amely a nemzetgazdaságot csak az ártatlan emberek rovására tudta irányítani, a kommunista párt pedig a mindenható bölcs szerepét játszotta el. A gazdasági tervezés mindenkori problémái arra kényszerítették a pártot, hogy a nemzetgazdaságot politikai ellenőrzés alatt tartsa. Éppen ezért, a tervezési gyakorlat soha nem követelt az egyéntől magas színvonalú, összetett gazdasági tevékenységet, így a tervezés csakhamar a bürokrácia által az egyének és vállalatok számára kiadott egyszerű katonai utasításokká vált. A vállalatok és egyének pusztán engedelmeskedtek a fentről jövő utasításoknak, amelyek végrehajtása nem igényelt sem átfogó tudást, sem egyéni szakértelmet, éppen ellenkezőleg, az emberek és a társadalom gyors visszafejlődését eredményezte. Más szavakkal, a szovjet típusú szocialista társadalom kialakulása a társadalomnak az összetettből az egyszerűbe való visszafejlődésével jött létre.

1-3 Az evolúciós elv

A fenti jellemzés egy másik példával is szemléltethető. Ahogy az könnyen belátható, csaknem bármely üzletemberből megfelelő köztisztviselő válhat, hosszadalmas szakirányú képzés nélkül is, de nem minden köztisztviselő működhetne sikeres üzletemberként, még megfelelő szakképzésben való részvétel után sem, mivel a üzleti tevékenység jóval összetettebb szellemi munkát jelent a hivatali rutinnál és sokéves gyakorlatot feltételez.

A legutóbbi budapesti konferencián felsoroltam a gazdasági magatartásformákkal kapcsolatos emberi fejlődés számos társadalmi összetevőjét, oly módon, hogy az alapvető gazdasági tevékenységet újraelosztási (tervezési) tevékenységre és csere (piaci) tevékenységre osztottam. Ily módon, minden egyes társadalmi összetevő megvizsgálásával a két alapvető

tevékenységet az emberi viselkedés önfejlődése szempontjából összehasonlítottam és bebizonyítottam, hogy az újraelosztási tevékenységben nincs meg az a hajtóerő, hogy magasabb, összetettebb szintre emelkedhessen. Az újraelosztási rendszer önfejlődéséhez szükséges hajtóerő végzetes hiánya volt az oka a folyamatos degenerálódásnak, amely végül a rendszer természetes összeomlásához vezetett. Az 1. sz. táblázat röviden bemutatja az általam végzett összehasonlítás eredményét.

1. tábla A kétféle tevékenység társadalmi összetevőinek összehasonlítása

Társadalmi összetevő	Alapvető gazdasági tevékenység	
	Csere	Újraelosztás
1. A kommunikáció jellege	Információs és kétoldalú	Fizikai és egyoldalú
2. Intézményesülés	Önszervező piacgazdaság	Bürokratizálódás
3. Személyes kapcsolat	Elszemélytelenedés-civilizáció	Megszemélyesítés- decivilizáció
4. Szervezet	Nyitott és átlátható	Zárt és titkolózó
5. Társadalmi viselkedésforma	Függetlenség és önálló felelősség	Függés a hatalomtól
6. Komplexitás	Folyamatosan nő	Visszafejlődik az egyszerű felé
7. Önfejlődés	Autonóm és folyamatos	Romboló és önpusztító

Megjegyzések :

(1) Egy-egy összetevő az önálló fejlődésre pozitív vagy negatív irányba ható olyan tényező, amely az alapvető csere-, illetve újraelosztási tevékenység valamennyi szintjén jelen van.

(2) Napjainkban minden nemzetgazdaságban jelen van a két fő gazdasági tevékenység - csere és újraelosztás. A kérdés, hogy milyen ezek aránya az adott gazdaságban. A szocialista gazdaságok kizárólag az újraelosztás elve alapján szerveződtek, itt a GDP csaknem 60-70 %-a központi újraelosztásra került. Ennek ellentétéként, az úgynevezett kapitalista gazdaságokban az újraelosztás elvét a II. világháború után széleskörűen bevezették, majd a két tevékenység kombinációjának számos változata működött kísérleti jelleggel, ami a nemzetgazdaságok sikeres továbbfejlődéséhez vezetett. A szocialista gazdaság összeomlása olyan belső tényezőkkel magyarázható, amelyek a gazdaság és társadalom leépülését és szétrombolását idézték elő.

Personal relation

2. A megtévesztő általánosítás

2-1 A számszerűsítés csapdája

A legmeglepőbb dolognak azt a naiv számszerűsítési próbálkozást tartom, amelyet az átalakuló országokban zajló piaci reformok előrehaladtán kiértékelésére használnak. Érthető, hogy a nemzetközi szervezetek a piaci fejlődés kiértékelésére általános számítási szabványokat igyekeznek használni. Amennyiben az összehasonlított országok a társadalmi fejlődésnek többé-kevésbé ugyanazon a fokán állnak, az ilyen összehasonlítás indokolt lehet. Ha azonban a szóban forgó országok valójában a társadalmi fejlődés különböző szintjein állnak, az általános szempontok szerinti összehasonlítás semmilyen használható információval nem szolgál számunkra.

Amennyiben például rendszeres olvasói vagyunk az EBRD “Transition Reports” (“Rendszerváltási Beszámoló”) című kiadványának, találunk ott egy kiértékelő táblázatot a 25, átalakulás alatt álló ország piaci folyamatairól - Kirgizitól Közép-Európán át egészen Észtorszáig. Teljesen helyénvaló a kérdés, hogy miként végezhető értelmes összehasonlítás a társadalmi fejlődés ennyire különböző fokain álló országok között?

2. Tábla Az EBRD összehasonlítása a fejlődésről

Országok	Vállalatok			Piacok és kereskedelem			Pénzügyi intézmények	
	Nagyvállalatok privatizációja	Kis cégek privatizációja	Szerkezet-átalakítás	Árliberalizáció	Keresk. és árfolyampolitika	Verseny-szabályozás	Bankreform és kamatpolitik	Értékpapírpia és intézményei
Albánia	2	4	2	3	4	2	2	2-
Örményország	3	3	2	3	4	2	2+	1
Azerbajdzsán	2	3	2	3	2+	1	2	1
Fehéroroszo.	1	2	1	3	1	2	1	2
Bulgária	3	3	2+	3	4	2	3-	2
Horvátország	3	4+	3-	3	4	2	3-	2+
Csehország	4	4+	3	3	4+	3	3	3
Észtország	4	4+	3	3	4	3-	3+	3
Macedónia	3	4	2	3	4	1	3	1
Grúzia	3+	4	2	3	4	2	2+	1
Magyarország	4	4+	3	3+	4+	3	4	3+
Kazahsztán	3	3+	2	3	4	2	2+	2
Kirgízia	3	4	2	3	4	2	3-	2
Lettország	3	4	3-	3	4	3-	3	2+
Litvánia	3	4	3-	3	4	2+	3	2+
Moldávia	3	3	2	3	4	2	2	2
Lengyelország	3+	4+	3	3	4+	3	3	3+
Románia	3-	3	2	3	4	2	3-	2
Orosz Föder.	3+	4	2	3	4	2+	2+	3
Szlovákia	4	4+	3-	3	4	3	3-	2+
Szlovénia	3+	4+	3-	3	4+	2	3	3
Tadzsikisztán	2	2	1	3-	2	1	1	1
Türkmenisztán	2	2	2-	2	1	1	1	1
Ukrajna	2+	3+	2	3	3	2	2	2
Üzbegisztán	3-	3	2	3-	2-	2	2-	2

Forrás: EBRD, *Transition Report 1997*, p.14.

Az összehasonlító elemzésnek az EBRD által alkalmazott módszere egy analógiát juttat eszembe: van-e értelme disznók, tehének, birkák és csirkék súlynövekedését összehasonlítani? Természetesen az összehasonlítás elvégezhető. A kérdés azonban nem az, hogy a mérés elvégezhető-e vagy nem, hanem, hogy a mérésnek magának van-e értelme, vagy nincs.

Ezen a ponton eljutunk a számszerűsítés és az általánosítás keltette illúzióhoz. A számszerűsítés feltételezi az összehasonlítandó dolgok lényegi hasonlóságát, vagyis a minőségbeli megegyezést. Amennyiben ez nem áll fenn, kijelenthetjük, hogy a számszerűsítés figyelmen kívül hagyja a minőségbeli eltéréseket. Ez azt jelenti, hogy ha valamit számszerűsítünk, automatikusan figyelmen kívül hagyjuk az összehasonlítás tárgyát képező dolgok minőségbeli eltéréseit.

Hasznos lenne például összehasonlítani a közép-ázsiai országok piaci fejlődését. Ugyanezt az összehasonlítást el lehetne végezni a közép-európai országok és a Balti államok esetében is, mivel feltehetjük, hogy mindegyik csoport tagjai a társadalmi fejlődést illetően kellő homogenitással rendelkeznek.

2-2 A relativizmus csapdája: az iparpolitika hiánya

A nemzetközi szervezetek által végzett összehasonlítások főleg a piaci funkciók fejlődésére és az azzal kapcsolatos szervezeti fejlődésre vonatkoznak. Nem készül viszont összehasonlító elemzés az ipari fejlettségről, a kapcsolódó fejlesztéspolitikáról, mert a nemzetközi szervezetek közgazdászai az ágazati politikát, mint bürokratikus beavatkozást elítélik, rendszerint nem foglalkoznak ezekkel.

Vajon a nemzetközi szervezetek miért foglalkoznak annyit a piaci funkciókkal és hagyják teljesen figyelmen kívül az iparpolitikát? Valószínűleg döntő különbség van az ázsiai és az amerikai közgazdászok gazdasági megközelítésében, ami bizonyára tükrözi a gazdasági fejlettség elért szintjét és az alkalmazott gazdaságpolitikát.

Amennyiben egy ország már teljesen érett piacgazdasággal rendelkezik, akkor gazdaságpolitikája csupán eszköz arra, hogy piaci rendszere továbbra is hatékonyan működjön. Egy közép-ázsiai ország esetében azonban, a gazdaságfejlődésnek ezen a szintjén, a gazdaságpolitika legsürgetőbb feladata nem az, hogy a piaci működése számára a kellő alapokat megteremtse, hanem hogy a nemzetgazdaság számára szükséges újratermelés alapjait kiépítse és a monokultúrás gazdasági szint bázisán a saját feldolgozó iparágakat létrehozza.

Amire a volt szovjet tagköztársaságoknak leginkább szükségük van, az egyértelműen és elsősorban, nem egy működő piacpolitika, hanem az iparpolitika. Az csak közgazdasági illúzió, hogy a piaci funkciók lényeges közgazdasági problémák megoldására alkalmasak. A gazdasági fejlődés valamennyi szintjén a piaci funkciók működésének mindig előfeltétele az abszolút gazdasági fejlődés megfelelő szintje és a piacpolitika soha nem helyettesítheti a fejlesztési politikát. Ha emlékezetünkbe idézzük az 1998-as orosz gazdasági válságot, felismerhetjük, hogy milyen sebezhető a piacpolitikai megközelítés megfelelő iparpolitika nélkül.

3. A piacgazdaság színlelése

3-1 A magánszektor, mint virtuális mutató, súlya

Az EBRD "Transition Report" című kiadványában általában feltüntetik a magánszektor részesedési mutatóját a GDP-ből. Ebben a kimutatásban a Cseh Köztársaság, hála a kuponos privatizációnak, mindig az első helyen áll és az Orosz Köztársaság is előkelő helyet foglal el, az állami vállalatok tömeges összeomlása ellenére.

Általában véve, azokban az országokban, ahol a kuponos privatizációt alkalmazták, a magánszektor aránya meglehetősen nagy. Ezzel szemben ott, ahol a privatizáció elsődleges formája a közvetlen értékesítés, a magánszektor aránya kisebb

méreteket mutat, mint például Magyarország esetében is. Ez a mutató szilárd támpontot adott a nemzetközi szervezeteknek arra, hogy a piaci reformok sebességét megítélhessék. Ennek alapján a Cseh Köztársaságot magasztalták a rendkívül gyors és bátor privatizációért, míg Magyarországnak szemére vetik, hogy lassú és vonakodó privatizációt hajtott végre.

3. Tábla A magánszektor részesedése a GDP-ből (hozzávetőleges EBRD-bebecslés)

	1995	1996	1997
Cseh Köztársaság	70	75	75
Magyarország	60	70	75
Lengyelország	60	60	65
Szlovák Köztársaság	60	70	75
Oroszország	55	60	70

Forrás: EBRD, *Transition Report*, 1995,1996,1997.

Nem hihető azonban, hogy bármely volt szocialista ország néhány éves átalakulás során csaknem teljesen magántulajdonon alapuló gazdasággá válhat. Amennyiben ezt bárki kijelenti, azonnal kétségbe kell vonnunk és rá kell kérdeznünk a kijelentés politikai szándékaira. Számos közgazdász elmulasztotta ezt megtenni és csak a Cseh Köztársaságban és Oroszországban lezajlott pénzügyi válság lezajlása után kezdtek el kételkedni a tényekben.

Meg kell állapítanunk, hogy a magánszektor részesedése a GDP-ből, amit az EBRD használt, csak virtuális mutatónak bizonyult, amely nem ad megbízható képet a tényleges gazdasági helyzetről. A virtuális mutató helyett hozzájárult ahhoz, hogy azok az országok, amelyek az átalakulásban lemaradtak, egy látszólagos piacgazdaság meglétét mutathassák ki vele és, hogy általában kedvezőbb színben tüntethessék fel gazdasági állapotukat a ténylegesnél.

3-2 Mi a privatizáció?

Itt elérkeztünk a kérdéshez, hogy mi is a privatizáció? Az EBRD-mutató az állami vállalatok részvénytársasággá válásának jogi megközelítésén alapul. Ha az állam csak kisebbségi tulajdonos marad a vállalatban, akkor a céget automatikusan magánvállalatnak minősíti, figyelmen kívül hagyva a tényleges helyzetet. Ennek alapján a csak formálisan átalakult, de ténylegesen az állam által ellenőrzött vállalatok magántulajdonúnak számítanak.

Ami a kuponos privatizáció során ténylegesen, a szó legszorosabb értelmében bekövetkezett, az az állami vállalatok értékpapír-kibocsátása. Az értékpapír-kibocsátás azonban önmagában még nem privatizáció. Ebben az értelemben a kuponos privatizációt részleges vagy kvázi privatizációnak nevezhetjük.

Gondoljunk csak a Cseh Köztársaság négy nagy bankjára: annak ellenére, hogy a kuponos szisztéma szerint formálisan privatizálva lettek és az állami tulajdon kisebbségi részarányra csökkent, ezek valójában stratégiai befektető nélküli állami bankok. ⁽²⁾ Ennek ellenére, jogi szempontból, magán- banknak számítanak.

(2) A négy nagy kereskedelmi bank közül az IPB-t 1997-ben végül is privatizálták, a másik három azonban *de facto* állami

tulajdonú maradt.

A jelenlegi tervek szerint a nagy cseh bankokat stratégiai befektetőknek kell eladni, ezzel a lépéssel befejezve a bankprivatizációt. Ez az eset is bizonyítja, hogy a kuponos privatizáció önmagában még nem eredményez tényleges privatizációt, és az így kvázi-privatizált vállalatok csak akkor minősíthetők magántulajdonúnak, amikor a stratégiai befektetők, többségi tulajdonuk révén ténylegesen résztvesznek a bank vezetésében.

Ezért, a kuponos privatizáció útján privatizált vállalatok tanulmányozásakor óvatosan kell eljárunk, mivel tudjuk, hogy sokuknál szükség van további lépésekre is, hogy valódi tulajdonosokat találjanak, akik a szó igazi értelmében is véghezviszik a privatizációt.

4. Ki irányítja a kvázi-privatizált vállalatokat?

-Út az “állami monopol” szocializmusból az “állami monopol” kapitalizmusba

Oroszország és a közép-kelet-európai országok számos megfigyelője úgy hiszi, hogy az átalakulás az úgynevezett szocialista gazdaságból egyértelműen tőkés gazdasággá való átalakulást jelent. A valóság azonban nem ilyen egyszerű. Ha figyelmes vizsgálat tárgyává tesszük bármelyik kupon-privatizált, vagy kvázi-privatizált vállalatot, ahol az állam döntési joggal és szereppel rendelkező többségi vagy kisebbségi tulajdonos, nagyon furcsa és jellegzetes vákuum-helyzeteknek lehetünk tanúi, amely a hatékony és felelős menedzsment hiányát mutatja. Sok esetben az ilyen vállalatok élén az állam által jogi úton kijelölt vezető vagy vezetők állnak, akik túlerejük birtokában nemcsak gazdasági, hanem politikai tevékenységet is folytathatnak, hogy fenntartsák és megerősítsék pozíciójukat az adott vállalat élén. Mi több, sok esetben ezek a vezetők olyan, a régi rezsimből származó bürokraták, politikusok vagy reform-értelmiségiek, akiknek sikerült fennmaradniuk az új körülmények között is. Ily módon, képességeiket és hozzáértésüket az új érában bizonyítva, a régi-típusú párhivatalnokok helyére lépnek és egy új irányító társadalmi réteggé válnak.

4-1 Az új Szentháromság: politikus, bürokrata és menedzser

Tegyük fel magunknak a kérdést: ki vezeti a Gazprom céget? A Gazprom egy részlegesen privatizált óriáscég, amelyben az állam 40%-os tulajdonosi hányaddal rendelkezik és valójában néhány, az állam által kinevezett vezető irányítja. Valójában a Gazprom egy szocialista monopólium volt, melyet a Szovjetunió Gázipari Minisztériuma irányított és ahol a '80-as években Csernomirgyin volt a főnök. A Szovjetunió összeomlása után a Gazprom részvénytársasággá alakult át és részlegesen privatizálásra került. Egyidőben ezzel a Gazprom létrehozta saját bankját és több más bankban is részesedést szerzett. Ezáltal a Gazprom ipari és pénzügyi csoportként működik, ahol volt bürokraták és jegybankosok töltenek be vezetői és felügyeleti posztokat.

Mint az köztudott, a Gazprom vezetői egy, a kormánnyal kötött szindikátusi szerződés értelmében gyakorolhatják a 35%-nyi állami tulajdon szavazati jogait. Ezen felül a vállalat vezetői 30%-os részvényvásárlási opcióval is rendelkeztek mindaddig, amíg Jelcin ezt nemrégiben vissza nem vonta. Azáltal, hogy korábbi és jelenlegi bürokratákat, volt párttagokat és politikusokat alkalmazó ipari és pénzügyi csoporttá alakult át, a Gazprom az állami vagyon egy tipikus gazdasági zárványát hozta létre, gazdasági és politikai hatalmát megerősítendő. Ezáltal a Gazprom “állami monopól” szocialista vállalatból “állami monopól” kapitalista vállalattá alakult át, ahol a menedzserek, politikusok és bürokraták csoportjai új Szentháromságot hoztak létre az átmenet időszakában.

Az Orosz Föderáció több hasonló történettel szolgál az ipar és a pénzügy területén. Számos esetben tapasztalható, hogy a régi rezsim elitje kulcsszerepet tölt be, csupán pozícióját és feladatait megváltoztatva. Lényeges változás még nem tapasztalható. Csak a gazdasági szféra menedzsmentjének jellemzése változott meg “szocialista típusú” állami monopóliumról “kapitalista típusú” állami monopóliumra.

4-2 Egy miniatúra: A Postabank esete Magyarországon

A nagy kereskedelmi bankok közül Magyarországon csak a Postabankban jelentős a többségi állami tulajdon, a többi nagy bank privatizálásra került és külföldi stratégiai bankok tulajdonában van. Az ellenzéki pártnak az 1998-as parlamenti választásokon aratott győzelme után az új kormány azonnal menesztette a Postabank vezetését. Princz Gábor, az elnök-vezérigazgató akkor már mintegy 10 éve állt a bank élén, annak megalapításától kezdve.

A menedzsment leváltása után fény derült a bank által felhalmozott több mint 120 milliárd forintnyi (kb. 600 millió USD) veszteségre, amely további vizsgálatra szorul. A veszteség nagyrészt különféle gyanús magyarországi és külföldi ingatlanügyletekből, kockázatos portfólió- befektetésekből, folyamatosan veszteséget termelő médiaholdingokból és nem utolsósorban mindenféle lopásokból eredt. ⁽³⁾ Ezt az agresszív üzletpolitikát és médiaterjeszkedést az a Princz folytatta, akinek havi fizetése 8,8 millió forint volt, ami 500-szor több a minimálbérnél és 150-szerese a magyar átlagfizetésnek.

(3) A Postabank menedzsmentjének elbocsátása után bírósági határozat függesztett fel egy kétes nemzetközi tranzakciót, amely létrejötté esetén 2 milliárd forint átutalására kötelezte volna a bankot. A pénzt egy ausztriai bankhoz kellett volna átutalnia egy olyan magyar vállalat garanciavállalójaként, amely acélárut vásárolt egy ausztriai cégtől. Kiderült azonban, hogy az adás-vételi ügylet maga nem is létezik, az átutalandó összeg és a nem létező ügylet időpontja azonban egybeesik azzal az összeggel és időponttal, amikor tavaly egy ismeretlen ausztriai magáncég tőkeemelését javasolt a bankban egy olyan javaslat keretében, amely késedelmes fizetés miatt végül is nem valósult meg. Ez nem más, mint a pénzzel és a tulajdonjoggal való elképesztő mesterkedés, amely kizárólag a felső vezetés teljes támogatásával valósulhatott csak meg. Természetesen feltételezhető, hogy hasonló lopások előfordultak a Postabanknál az elmúlt évek során, amelyek hozzájárulhattak a bank veszteségének növekedéséhez. Mindamelllett a mai napig senkit sem tartóztattak le, a magyar sajtó pedig nem igazán igyekszik leleplezni a sok kétes ügyletet és a volt vezetők ezekben játszott szerepét, hiszen számos napi- és hetilapot a Postabank tulajdonában álló médiaholdingok finanszíroztak, gyakorlatilag Princz Gábor kénye-kedve szerint, aki elbocsátása óta Ausztriában tartózkodik.

4.Tábla A Postabank leányvállalatai

<i>Név</i>	<i>Tulajdonrész</i>	<i>Tevékenységi kör</i>
	<i>%</i>	
Alaptevékenység		

Postabank Securities	99.7	Ügynöki tevékenység
Lakáskassza	21	Lakás célú megtakarítás
Profit Invest	93.4	Portfólió menedzsment
Defend	97	Bank-biztonságtechnika

Sajtó

P&B Media	100	Média holding, 10 újság
Pesti Műsor	91.4	Heti magazin
Szabad Föld	59.5	Heti magazin
Press 2000	51	Újságkiadás
Híd Rádió	51	Rádió Bridge
Zöld Újság	52.1	Világgazdaság (napilap)
Postabank Press	100	Hírdetés
Telegráf	75.1	168 óra (heti magazin)
Szikra Printing House	32.4	Lapnyomda

Ingtatlannal kapcs.

Tevékenység

Proszolg	100	Bécsi u. 5. épület fenntartása
Postabank Invest	100	Menedzsment & fejlesztés
Medüsz	100	Egészségügyi holding
Üdülő	51	Balatonfüredi üdülő
Duna Club	75.3	Szentendrei üdülő
Inga	51.8	Postabank székház fenntartása
Fúzió	51	Fejlesztés, beruházás
Epona Turism	100	Hortobágyi üdülő
Tér 1	100	Menedzsment
Tér 5	100	Menedzsment
Dóm	18.3	Építés

Alapkezelő tevékenység

PV 1115	100	Leányvállalati menedzsment
Ohio	100	Portfólió
Kereskedelem 2000	40.2	Leányvállalati menedzsment

Egyéb

Comasec Respirator	50	Katonai ruházat
Borászati	22.9	Wine trading

Megjegyzés:A fenti cégek többsége is rendelkezik leányvállalatokkal, ami a helyzet átláthatóságát és megértését tovább nehezíti.
Forrás : *Budapest Business Journal*, 1998. augusztus 24-30.

1. ábra A Postabank Rt. portfóliója

A Postabank nem magánbank, hanem állami bank. Akkor hát miért bízták a vezetését egy személyre? Princz és vezetőtársai mindenféle felelőtlen befektetést hajtottak végre és saját fizetésüket is maguk állapították meg. Ki képviselte az állami

tulajdonrészt? Mindent egyedül Princz Gáborra bízta? Mi történt az állami felügyelettel? Az állami tisztviselők mellékállásként vállaltak szerepet a felügyelő bizottságban?

A postahivatalok hálózatára épülő kereskedelmi bank Princz kezdeményezésére alakult meg, és miután otthagyta vezető beosztását a Magyar Nemzeti Bankban, ő lett annak elnök-vezérigazgatója. Ehhez hasonlóan, amikor a 80-as évek végén a Magyar Nemzeti Bank tevékenységi körének felosztásával kereskedelmi bankok jöttek létre, a központi bank számos magasrangú tisztviselője került vezető beosztásba az újonnan alakult bankokban. Elég különös módon, nem volt államilag szabályozva a fizetések, prémiumok és a távozáskor fizetendő végkielégítések összege az állami kereskedelmi bankoknál, következésképpen minden állami többségi tulajdonban lévő bank olyan kimagasló fizetési rendszert tudott alkalmazni, mintha teljesen magánkézben lett volna.

Amikor Bokros Lajos 1995 tavaszán pénzügyminiszter lett, nyilvánosságra került, hogy a Budapest Banknál betöltött néhány éves elnök-vezérigazgatói állása után 16 millió forint (akkori árfolyamon 133.000,- US dollár) végkielégítést kapott. A Budapest Bank akkoriban még állami tulajdonú volt. A hír sok vitát idézett elő az állami bankok fizetési rendszerét illetően, mindazonáltal az állami bankok és más állami intézmények - mint például az állami privatizációs szervezet - fizetési rendszerének állami szabályozására nem került sor. Hogyan volt lehetséges, hogy állami banktisztviselők hatalmas fizetéseket kapjanak és olyan, szinte teljeskörű döntési joghoz jussanak bármiféle állami kontroll nélkül, mintha magánbankok tisztviselői lennének?

Először is úgy, hogy a kormány mentegőzése szerint, versenyképes fizetési rendszer nélkül a megfelelő bankszakembereket állami bankok nem tudják megtartani. Másodszor, az állam, mint többségi tulajdonos, vezetői és felügyeleti jogköre nem működött. A legtöbb állami tisztviselő privát másodállásként, valódi felelősség vállalása nélkül csak formális munkát végzett a bankoknál. Harmadszor, a politikusoknak életbevágóan fontos volt, hogy jó kapcsolatot tartsanak fenn az állami bankokkal politikai tevékenységük megfelelő finanszírozása érdekében. Negyedszer, a Princzhez hasonló előrelátó vezetők széles körben osztogatták a pénzt valamennyi főbb politikai pártnak illetve újságok megvételébe fektették a pénzt, amelyek ezáltal elvesztették hitelüket és alkalmatlanná váltak a közvélemény hiteles tájékoztatására. Meglehetősen mulatságos jelenség volt, hogy csaknem valamennyi vezető napi- és hetilapot a Postabank valamely leányvállalata finanszírozott. Szinte hihetlen, hogy egy állami bank a rendszerváltást követően ilyen hosszú ideig lehetett tulajdonosa a média legfontosabb formáinak. Itt, a Postabank esetében is, megfigyelhető a politikusok, bürokraták és menedzserek újfajta Szentháromsága. A Szentháromságot erősítették a bankok sajtóbefektetései, ahogy az teljesen megszokott dolog volt az Orosz Föderációban és ma is általánosan megfigyelhető a Cseh Köztársaságban és Lengyelországban is.

5. Korrupció és megalkuvás: a régi rendszer hagyatéka

5-1 A politika hozza létre a vagyont

Elterjedt dolog, hogy politikusok nyugati autókat kezdenek vásárolni és családi házakat kezdenek építeni röviddel a választások megnyerése után. Úgy tűnik, a politika jó pénzt hoz és gazdaggá tesz. Hogyan lehetséges ez?

Természetesen, a Szentháromságban szerepet játszó politikusoknak nem jelent problémát saját meggazdagodásuk, amíg megfelelő hatalommal bírnak a politikai életben. Csakhogy nem minden politikus lehet a Szentháromság tagja. Az alábbiakban azokat a tipikus módszereket sorolom fel, amelyekkel a rendszerváltás időszakában a politika segítségével pénzhez lehet jutni.

Az első lehetőség a privatizáció. A kormányzópárti politikusok bennfentes információhoz juthatnak a privatizációs tervekhez, és nemcsak közvetítő szerepet játszhatnak, hanem maguk is résztvehetnek viszonylag kisebb üzletekben és így mérsékelt haszonhoz juthatnak. Természetesen, a politikusok közvetlen részvétele csaknem valamennyi esetben kizárt, de családtagjaik és velük együttműködő személyek részvételét a törvény nem tiltja. Amennyiben egy nemzetközi tenderről van szó, a lobbizásért járó sikerdíj rendkívüli mértékű lehet.

Másodszor: nem csak hivatalnokok, de számos esetben politikusok is felügyelő bizottsági tagok lettek kvázi-privatizált, vagy ténylegesen privatizált vállalatoknál. Az ezzel járó honorárium összege tulajdonképpen nem túl magas, de a politikai és kormányzati kapcsolatokat kereső vállalati vezetők által felajánlott több névleges felügyelő bizottsági állás betöltésével az ember elegendő pénzt gyűjthet össze kocsis- és lakásvásárlásra.

Harmadszor: a kormányzó párt hatáskörébe tartozik az állami költségvetés összeállítása. Itt megint csak lehetőségük nyílik a politikusoknak arra, hogy a költségvetési pénzek mozgásával kapcsolatban bennfentes információkhoz jussanak. A költségvetés kiterjesztésére és a pénzfelhasználás módjára tett javaslatok segítségével fondorlatos csatornákon keresztül bevételhez juthatnak. Ki ne ismerné azt a botrányos esetet, amikor egy magyar ügyvéd az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. (ÁPV Rt.) megbízásából a helyi önkormányzatokkal, a közvagyon felosztásáról folytatott tárgyalásaiért 800 millió forintos sikerdíjhoz jutott, amelynek felét azonnal - bonyolult csatornákon keresztül - a két kormányzó párt bankszámlájára utalta át. Ez az egyetlen - Tocsik-botrányként ismert eset -, amely nyilvánosságra került. A koalíciós kormány kisebbségben lévő pártjának elnöke lemondott, de a többségi Szocialista Párt részéről nem történt hathatós intézkedés.

2. ábra A Royal KPN hálózata Európában

Ahogy a 2. ábra mutatja, a Royal KPN számos közép-európai telekommunikációs vállalatba fektetett tőkét. Nemrégiben, az SPT privatizációja kapcsán nyilvánosságra került, hogy a KPN az előző cseh kormányzó párt politikusait megvesztegette. Pedig nemzetközi ügyletek esetén a megvesztegetés ritkán kerül nyilvánosságra.

5-2 Családi kapcsolatok

Az ázsiai országokban széles körben elterjedtek a politikai és gazdasági hatalom érdekében felhasznált családi kapcsolatok és ezt a jelenséget megszokottnak tekintik az ország irányítását feudalista tradíciók alapján végző önkényuralmi államok esetében is. Jóllehet, az is közismert tény volt a régi rezsimben, hogy a kommunista pártok vezetőinek gyermekei különleges előnyöket élveztek.

Ez a hagyomány még ma is él. Ha az ember Magyarországon egy parlamenti képviselő családtagja, jogosult a szolgálati útlevelel használatára, tekintet nélkül utazásának céljára. Ez a tény eszünkbe juttatja azt, hogy a régi rendszerben a szocialista országokból nyugati országokba látogató csaknem valamennyi vendégnek szolgálati útlevele volt. Abban az időben csaknem valamennyi vendég magyarázata erre az volt, hogy állami szervezetek tagjaiként jogosultak erre a kiváltságra.

Torgyán József, a Független Kisgazdapárt, a magyar koalíciós kormány kisebbségi pártjának elnöke most amiatt vált közismertté, hogy mezőgazdasági és vidékfejlesztési miniszterré történt kinevezését követően minden családtagját állami vállalatok és intézmények élére próbálta helyezni. A Kisgazdapárt vezetői is támogatják elnökük törekvéseit, miszerint a családi összetartás szép és értékes hagyomány nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában. ⁽⁴⁾

(4) Ennek ellentmondóan, Torgyán ettől eltérő szempontokkal indokolta menyé kinevezését a MALÉV igazgatóságába. Arra hivatkozik, hogy menyé azért rendelkezik csak középiskolai végzettséggel, mert párttagság híján a bolsevik érában nem állt módjában egyetemi diplomát szerezni. Úgy véli, hogy a MALÉV vezetőségébe történt kinevezés kárpótlás volt menyé számára a múltért. A parlamenti képviselők jót mulattak ezen a magyarázaton, hiszen mindegyikük tudja, hogy Torgyán fia párttagság nélkül is egyetemet végzett és magas javadalmazásban részesült, többek között a Postabanknál végzett jogi tanácsadás ellentételeként.

Az is meglehetősen különös, hogy Orbán miniszterelnök hivatalos külföldi útjaira magával viszi kisfiát, mintha magánúton venne részt.

Ugyanakkor, a magyar média csöndben hallgat ezekről a témákról is, mintha semmi sem történt volna, mivel attól tartanak, hogy a kormányzópárti politikusokra tett kritikus megjegyzések végveszélybe sodorják a napilapok és magazinok finanszírozását. Ha ez így van, akkor mi a különbség a sajtónak a régi rezsimben játszott szerepétől? Ha azonban ez nem igaz, akkor kijelenthetjük, hogy a magyar sajtó meglehetősen gyáva és még mindig messze jár attól, hogy önálló erőt képviseljen, ahogyan az a fejlett társadalmakban van. Torgyán becsületére legyen mondva, hogy ő végül felhagyott abbéli igyekezetével, hogy menyét pozícióba juttassa, így próbálván csökkenteni a pártjának okozott károkat.

5-3 Hivatali hatalommal való visszelés: hivatalos másodállás

A régi rendszerben, a magán- és a közügyek keveredése gyakran megfigyelhető volt a mindennapi életben. Ez talán azért vált lehetővé, hogy nem létezett éles határvonal a magán- és közügyek között. A közjavak bizonyos értelemben mindenkié voltak, másfelől a magántulajdon is néhány esetben köztulajdonnak minősülhetett.

Az ilyesfajta vegyes érzelmek, társadalmi magatartás és etika még manapság is érvényesül a volt szocialista országokban, ez pedig nem fér össze egy fejlett ország társadalmi szabályaival és normatíváival. Vegyünk egy példát! Számos magas beosztású kormánytisztviselő kapott kinevezést részlegesen privatizált állami vállalatok felügyelőtestületébe, ahol a kormány tulajdoni hányadának képviselőként vannak jelen. A kormány maga is javasolta a hivatalnokoknak, hogy minél aktívabban vegyenek részt ilyen típusú munkában, hogy közelebbről megismerhessék a valódi üzleti életet. Teljesen világos, hogy az általuk végzett munka a kormány tulajdonosi jogkörének gyakorlása és az érte kapott honorárium nem személyi jövedelemnek, hanem a kormányzat jussának számít. Ennek ellenére a honoráriumokat közvetlenül az érintett személyeknek, magánjövedelemként fizetik ki. A minisztériumok pedig hozzájárulnak ehhez, mert így legalább kiegészítésre kerül hivatalnokaik alacsony jövedelme.

Ebben az esetben a hivatali hatalommal való visszaélés és a kormány átláthatatlan működésének tipikus példájával állunk szemben. A különmunkáért a hivatalnoknak az előírások szerinti külön fizetség jár, a kormányzati funkciók gyakorlásáért járó fizetséget pedig az államkasszába kellene befizetni. Ezt a két különböző dolgot pontosan el kellene választani egymástól, hogy a megvesztegetés elkerülhető legyen. Amennyiben a dolgok tisztázatlanok, a korrupció összes formája megjelenhet.

A kormányzati feladatok elvégzése nem történhet másodállás formájában. Ennek ugyanolyan hivatali munkának kell lennie, mint a köztisztviselőé. Ez a kérdés a közalkalmazotti munkavégzés alapvető szabályai közé tartozik, betartása hiányában a kormány nem képes felelős feladatait végrehajtani.

Mondanunk sem kell, hogy a szolgálati útlevél használata nem a parlamenti képviselők és családtagjaik kiváltsága, hanem valójában a hivatali hatalommal való visszaélés. Ha valaki értékes személyes holmival ellenőrzés nélkül mehet át a vámvizsgálaton, az egyszerűen törvényellenes. Ez azonban még nem magától értetődő az átalakuló országokban, ahol a visszaélések még mindig a kérdéses személyeket megillető privilégiumoknak számítanak.

5-4 Erkölcsi veszélyek és enyhe felelősségrevonás

A régi rendszer összeomlása óta számos kormánytisztviselő és sok vezető beosztású ember ment át a magánszférába. Következésképpen, a rendszerváltó társadalmakban a bürokrácia egyre gyengülőben van. Ez az egyik oka annak is, hogy magas beosztású tisztviselőket kvázi-privatizált vállalatok felügyelőbizottságába jelölik, hogy ott hivatalos másodállást vállaljanak. Ez a könnyed megoldás azonban komoly, erkölcsi kockázattal jár, ami azt eredményezte, hogy a kormányhivatalnokok és vállalatvezetők különféle korrupciós módszereket alakítottak ki.

Magyarországon, a nagyon széles körben fennálló gyanú ellenére jóformán soha nem emeltek még ügyészégi vádat hivatali megvesztegetés vagy korrupció miatt. Ez részben azért van, mert a megvesztegetés enyhébb formái de facto legalizáltak, részben pedig azért, mert az ügyészek nem rendelkeznek politikai függetlenséggel. Az ügyészeknek a régi rezsimben játszott jelentéktelen szerepe az átalakulás alatt lévő társadalmakban a rendszer összeomlása után is megőrződött.

6. Eredeti tőkefelhalmozás

A társadalom piacgazdasággá való átalakítása megköveteli a gazdasági források átszervezését, amelynek aztán a nemzeti vagyon hatékony újraelosztását kell eredményeznie. Ez a folyamat különbözőképpen mehet végbe; amennyiben országon belül megy végbe, úgy elkerülhetetlen, hogy a nemzeti vagyon egy része valamiféle kisajátításra kerüljön, ami vagy politikai csatározások, vagy bennfentes kereskedelem útján megy végbe, ahol viszont a hazai tőkefelhalmozás nem elegendő mértékű, az egyetlen megoldást a tőkeimport jelenti.

6-1. A nemzeti vagyon kisajátítása: az orosz út

A nemzeti vagyon kisajátítása a Szentháromság által Ororsországban nem más, mint a tőkés fejlődés korai szakaszában megfigyelt eredeti tőkefelhalmozás, ahogyan azt Marx leírta *Tőke* című munkájában. Az új-típusú tőkefelhalmozás általánosan megfigyelhető a volt szovjet tagállamokban, ahol a természeti források bőségesek, a régi rendszerből fennmaradt politikai hatalom még mindig meglehetősen erős, a piacgazdaság fejlettsége viszont gyenge.

A kisajátítás során jól bevált taktika az, hogy a kulcsfontosságú cégek körül különféle leányvállalatokat alapítanak, illetve a pénzmozgásokat nagyon bonyolulttá és átláthatatlanná teszik. Így, még ha a kulcsfontosságú cégek csak kvázi-privatizáltak maradnak is, vezetőik könnyedén juthatnak magánvagyonhoz oly módon, hogy a leányvállalatokon keresztül saját, csak papíron létező cégeikbe szivárogtatnak pénzt.

Máskülönben elképzelhetetlen lenne, hogy kizárólag hivatalos fizetésükből a vállalatvezetők luxuséletmódjukat fenntarthassák. A leányvállalat-alapítási taktika széleskörben elterjedt a közép-európai országokban is. A Postabank 120 milliárd forintos veszteségéből állítólag hatalmas összegek kerültek kifizetésre politikusoknak, vállalatvezetőknek és másoknak különböző kitalált kifizetési indokokkal, a bank számtalan leányvállalatán keresztül, amelyek szintén rendelkeznek saját leányvállalatokkal és ezek keresttulajdonban vannak.

6-2 Bennfentes kereskedelem: a cseh példa

A civilizációnak egy sokkal magasabb fokán álló társadalomban, ahol a piacfejlődés jóval előrehaladottabb stádiumban van, mint Ororsországban, az eredeti tőkefelhalmozásnak más módozatai figyelhetők meg. A kuponos privatizáció úttörője, a Cseh Köztársaság, a tőkefelhalmozásnak a bennfentes kereskedelem lehetőségeit kihasználó módozatát szemlélteti.

Hála a gyorsan végrehajtott privatizációnak, csaknem valamennyi volt állami vállalat részvénytársasággá alakult és részvényeiket a befektetési alapok szabadon forgatják. Ennek során, a kereskedés szigorú szabályozásának és tájékoztatási kötelezettségek betartásának hiányában gyakoriak a bennfentes tranzakciók. Ennek következtében, számtalan azonosíthatatlan befektetői csoport jutott kellő számú nagyvállalati részvény, sőt sokszor nagy bankok részvényeinek a birtokába, és jelent meg váratlanul nagyhatalmú befektetőként az üzleti világban.

A politikusok a Cseh Köztársaságban is mindent megtettek azért, hogy jó kapcsolatot tartsanak fenn a kvázi-privatizált kereskedelmi bankokkal és a nagyvállalatokkal, annak érdekében, hogy gazdasági és politikai befolyásuk megmaradjon. Az ODS, a cseh kormányzópart választási kampányának fő bevételi forrását banki és vállalkozói adományok jelentették, és a legnagyobb kereskedelmi bank, a Komerční Banka elnöke egészen a legutóbbi időig az ODS híres szenátora és Mr. Klaus közvetlen munkatársa volt. Nemcsak a Komerční, de az IPB, a negyedik legnagyobb cseh bank is az 1995-ös választási kampány egyik fő támogatója volt.

A valódi privatizáció késleltetése a Cseh Köztársaság legnagyobb bankjainál komoly károkat okozott a bankrendszerben. A Klaus-kormány nem tett hathatós intézkedéseket a felhalmozódott behajthatatlan követelések konszolidálására, ehelyett továbbra is az egyszerűbb megoldást, a vállalatok megsegítését választotta. Következésképpen, a nagybankok megtartották régi, bevált üzleti gyakorlatukat, vagyis komoly részesedéseiket a pénzügyintézeteken kívüli vállalatokban, jövedelmezőségükre való tekintet nélkül, ami tovább rontotta a bankok helyzetét és átalakíthatatlanná hagyta a nem-pénzügyi, félig privatizált cégek szervezetét.

Ezek a jelenségek kedvezőek voltak az ODS, a cseh kormányzópart számára éppúgy, mint a nagy bankok és vállalatok vezetői számára, mivel megtarthatták pozícióikat, és az együttműködés révén politikai-gazdasági előnyeiket is.

1997 decemberében, Klaus elnök lemondásának közvetlen oka egy titkos svájci bankszámla adatainak nyilvánosságra kerülése volt, amelyre nemcsak külföldi cégek utaltak át a privatizációval kapcsolatos lobby-költségeket, hanem titkos cseh támogatóktól is érkezett pénz.

A Cseh Köztársaságban végrehajtott sietős privatizáció jócskán aláásta a piaci morált és szabályokat, Klaus kormányfő azonban valódi liberális kapitalizmusként méltatta a folyamatot, aminek eredményeként kaotikus állapotok alakultak ki az üzleti világban, különösen a bankszektorban és a tőkepiacon. A cseh gazdaságban tapasztalható jelenlegi recesszió teljes mértékben az elkapkodott kuponos privatizációnak tulajdonítható, amelyet 1993-94-ben nemzetközi szervezetek és közgazdászok még úgy dicsőítettek, mint a piacgazdaság irányában végrehajtott bátor lépést.

Akárhogyan is, a kuponos privatizáció és a bennfentes kereskedelem segítségével a nemzeti vagyon cseh-típusú átszervezése és újraelosztása lezajlott és ez jellemzi az eredeti tőkefelhalmozás módját a Cseh Köztársaságban.

6-3 Tőkeimport: a magyar példa

Ahol sem a természeti források nem állnak bőséggel rendelkezésre, sem a nemzeti tőke nem elegendő mennyiségű, a tőkefelhalmozás egyetlen módja a tőkeimport. Külföldi stratégiai befektetők által végrehajtott közvetlen tőkebefektetések biztos alapot jelenthetnek az eredeti tőkefelhalmozás számára az adott nemzetgazdaságban. Nem minden ország alapozhat azonban az importált tőkére, mivel az nem az adott ország, hanem a befektető döntésén múlik, hogy hová irányul a befektetés.

A szerencsés körülményeknek köszönhetően, Magyarországnak sikerült vonzó célponttá válnia a külföldi tőke számára és így a nemzetgazdaságba elegendő külföldi tőke áramlott, részben állami vállalatoknak külföldi stratégiai befektetőknek történt eladásából, részben zöld-mezős beruházások révén.

6-4 Vegyes módszerek: a lengyel példa

Az előbbi három országhoz viszonyítva, Lengyelországot a tőkefelhalmozás tipikus módszereinek egyik fajtájával sem jellemezhetjük. Ahogy az közismert, Lengyelországban a szakszervezetek erős hatalommal rendelkező, független társadalmi erőt képviselnek, amely nagyban hozzájárul a politikai demokráciához, de egyben határt is szab a privatizációs folyamatnak.

Általában véve, a Cseh Köztársasághoz és Magyarországhoz viszonyítva, Lengyelországban az állami vállalatok privatizációja lassú ütemben zajlik. Másrészt, a szakszervezetek hatásköréből kieső zöld-mezős beruházások gyorsan szaporodnak Lengyelországban, hála a 38 milliós lakosságon alapuló hatalmas belföldi piacnak.

Ennek alapján elmondható, hogy Lengyelország egy meglehetősen vegyes eset; a privatizáció a szakszervezetek hatékony ellenőrzése alatt áll, és így az tőkefelhalmozás fő forrását a zöld-mezős beruházások jelentik.

7. Hová tűnt a társadalmi igazságosság? Elveszett ideál

7-1 Ismerd meg magad: a kvázi-magánügy illúziója

Amikor 1998-ban a Magyar Nemzeti Filharmónia egy tagjának havi fizetése Magyarországon 80.000,- forint (400 USD), az átlagos havi jövedelem 60.000,- forint (300 USD) és a minimálbér 19.000,- forint (95 USD) volt, a valójában még állami banknak számító Postabank elnöke havi 8.8 millió forintot (44000 USD) vitt haza. Az összeg talán még a Japán Nemzeti Bank elnökének a fizetését is meghaladja. Még a japán óriásvállalatok elnökei sem kapnak ekkora fizetést. Egy ismert japán közmondás szerint: Aki nem ismeri saját magát, az saját sorsának elrontója.

Bármily nagy legyen a verseny a bankszektorban, számos megfelelő képességekkel rendelkező ember van az országban, aki ugyanazt a munkát szerényebb fizetésért is el tudja látni. A magyar kormány felelőssége megtalálni és kinevezni azokat a személyeket, akik az adott posztot ésszerű mértékű javadalmazás fejében betölthetik. Teljesen világos, hogy a szocialista kormány kezdettől fogva feladta ennek irányítását és a vezetőknek minden kérdésben szabad kezet adott, az ezáltal okozott veszteségeket pedig a költségvetés állta. Ki viseli a felelősséget ezekért a veszteségekért?

Az átlagos fizetésből gazdálkodó állampolgár 20 % személyi jövedelemadót fizet. A fennmaradó 240 dollárnak megfelelő nettó fizetéséből levonásra kerülnek a társadalombiztosítási és egyéb járulékok. Ez azt jelenti, hogy a ténylegesen elkölthető jövedelem 200 dollárnak felel meg. Hogyan engedhette meg és hogyan tűrhette a kormányon lévő szocialista párt, hogy az állami bankok vezetői saját fizetésüket szabadon állapíthassák meg, amikor a magyar állampolgárok túlnyomó többsége

minimális jövedelemből kénytelen gazdálkodni? Princz Gábor, a Postabank volt elnökének a fizetéséből a kormány a Nemzeti Filharmónia 100 tagjának fizetését biztosíthatta volna.

Míg Princz Gábor valószínűleg a teljeskörű hivatali szakértelem illúziójában ringatta magát, a kormány pedig elhanyagolta a kellő ellenőrzést, a Magyarországon működő külföldi cégek alkalmazottainak fizetési színvonala a cégek sikeres tevékenységének eredményeként folyamatosan nőtt. Mindenkinek ismernie kell saját magát és képességeit, és csak addig nyújtózkodnia, ameddig a takarója ér. Amennyiben az állami bankok vezetői ezt maguk nem voltak képesek eldönteni, a kormánynak kellett volna helyettük a döntést meghozni. Az importált tőke egyes szektorokban valóban a fizetések színvonalának emelkedését eredményezheti, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hazai cégeknél is megemelkedhet a jövedelmi szint.

A Postabank története mutatja, hogy csupán illúzió és a tőkeimport növekedése által keltett délibáb volt, hogy a hazai állami bankszakemberek elegendő szakértelemmel rendelkeznek ahhoz, hogy ugyanolyan magas fizetéseket kapjanak, mint a világ vezető bankárai.

7-2 A történelem iróniája: a balból jobb lesz, a jobból pedig bal

Az 1998-as választásokon Magyarországon az úgynevezett jobb-közép szárnyhoz tartozó FIDESZ-koalíció győzött, míg a Cseh Köztársaságban az úgynevezett baloldali szociáldemokraták. Vajon a választási eredmények ellentétes politikai tendenciák uralomra jutásáról tanúskodnak a két országban? Nem, egyáltalán nem. A két választási eredmény tulajdonképpen ugyanazt mutatja, abban az értelemben, hogy mindkét ország választói olyan szociálpolitikai elveket valló pártok mellett adták le voksukat, amely elveket az előző kormányok figyelmen kívül hagytak. Különösnek tűnik azt állítani, hogy a magyar jobb-közép párt szociálpolitikai elveket vall, a FIDESZ azonban valóban kijelentette, hogy valóra tudja váltani azokat a szociálpolitikai célokat, amelyeket a Szocialista Párt elhanyagolt.

5.tábla Egy elavult politikai térkép

	Rendszerváltás utáni első kormány	Következő	Jelenlegi
Bulgária	Jobboldali	Baloldali	Jobboldali
Cseh Köztársaság	Jobboldali	Jobboldali	Balközép
Észtország	Jobboldali	Vegyes	Jobboldali
Magyarország	Jobboldali	Baloldali	Jobboldali
Lettország	Jobboldali	Vegyes	Vegyes
Litvánia	Jobboldali	Baloldali	Jobboldali
Lengyelország	Jobboldali	Baloldali	Jobboldali
Románia	Baloldali	Baloldali	Jobboldali
Szlovák Köztársaság	Jobboldali	Baloldali	Baloldali
Szlovénia	Baloldali	Baloldali	Vegyes

Forrás: *The Economist*, 1998.május 30-június 5..

Rendkívül érdekes megfigyelni, mennyire érvényüket veszítették Közép-Európa politikai helyzetének jelenlegi elemzése során az eladdig használt politikai sztereotípiák. Ma, amikor az egykori baloldal erőteljesen a piacgazdaságot szorgalmazza, az egykori jobb pedig a szociálpolitikai elvek mind teljesebb megvalósítását.

Amint az az 5. táblázatból is látható, a besorolás a volt-szocialista országok politikai térképének régimódi, túlhaladott elemzéséből adódik. A térség politikai helyzetének elemzése már régen nem lehetséges kizárólag a "baloldali" és "jobboldali" jelzők segítségével.

Éppilyen érdekes volt a magyar Szocialista Pártnak, az általános választások elvesztése után kinevezett új elnöke szájából hallani azt a kijelentést, hogy a párt élesen ellenzi az ingatlanok és banki kamatok megadóztatásának tervét. Ezt hallva, alig hittem a fülemnek.

Mikor vált a magyar Szocialista Pártból kapitalista párt? Úgy tűnik, a szocialisták túl nagy politikai és gazdasági hatalmat élveztek az előző kormányzási periódusban és most ideáljaik és lelkiismeretük eltűnőben van.

Egy japán közmondás szerint: "Úriember csak jóllakottan lehetsz." Magyarországon azonban egészen mást figyelhetünk meg; ha valakinek tele a hasa, az minden addigi elvét eldobja, egyre előkelősködőbb és közönségesebb ember válik belőle. Csak így magyarázható a szocialisták viselkedése.

7-3 A társadalmi igazságosság helyreállítása

Az ingatlanok és befektetések formájában felhalmozódott vagyon megadóztatása rendkívül sürgetővé és elengedhetetlenné vált a rendszerváltó társadalmakban felborult társadalmi igazságosság helyreállítása céljából, mivel az értékes ingatlanok és más likvid eszközök valójában az adózást elkerülő jövedelmek különböző formáinak forrásai.

Meglepetéssel fedezhetjük fel, hogy jelenleg nemcsak Magyarországon, de más közép-európai országban sem létezik hatékony ingatlanadó-rendszer, az állami költségvetés kizárólag a nagyon magas személyi jövedelemadóra és az ÁFA-ra támaszkodik, amelynek szintje Magyarországon általában 25 %. A csaknem kizárólag a folyó bevételeken és kiadásokon alapuló közép-európai adózási rendszerek aránytalan mértékben sújtják a szegényeket és kedveznek a gazdagoknak. Ahogyan az a fejlett országokban megfigyelhető, a kisjövedelmű állampolgároknak nincs lehetőségük az adózás megkerülésére, míg a magas jövedelműeknek erre számtalan lehetőségük van, az így megspórolt jövedelem pedig ingatlanok és pénzügyi befektetések forrását képezik, amelyek adómentesek. Közép-Európa ma a gazdagok paradicsomának tűnik.

Miért ellenzik vajon a szocialisták annyira az ingatlan megadóztatását? Ha azért, mert politikai uralmuk idején számos szocialista képviselő jutott saját ingatlanhoz, akkor teljesen biztos, hogy a szocialisták nem alkalmasak a társadalmi igazságosság helyreállítására.

8. Optimizmus és remény

8-1 A választások, mint a közvélemény ítéletalkotása

A rendszerváltás kezdete óta csaknem valamennyi, a közép-európai országokban lezajlott parlamenti választás kormányváltást eredményezett. A változásoknak hála, a legnagyobb pártok többsége lehetőséget kapott a kormányzásra, megismerte a privatizációval kapcsolatos pénzmozgások irányát és a költségvetés elosztásának lehetőségeit, ami érdekes módon azt tette lehetővé, hogy a politikusok között *de facto* egyfajta kölcsönös ellenőrzési rendszer jött létre, a rendkívüli visszaélések felfedésére. Ebben az értelemben, a választói vélemények nagy társadalmi fontossággal bírtak az eddigiekben, amennyiben a kormánypártok uralmáról a megbízhatatlan és alkalmatlan ügyészségek helyett ítéletet mondtak.

Itt szeretnék egy megjegyzést fűzni az előzőekhez. Annak ellenére, hogy a Magyar Szocialist Párt semmilyen felelősséget nem vállalt magára a Tocsik-botrányval kapcsolatban, a legutóbbi választásokon a párt a legtöbb szavazatot kapta, bár hatalmon maradnia így sem sikerült. Ugyanígy, a Cseh Köztársaságban, Klaus kormányfő a titkos bankszámlája miatt lemondásra kényszerült ugyan, de meglepő módon a szavazók továbbra is támogatták az ODS-t és az ODS-ből kivált pártokat.

Ezek igen érdekes jelenségek a közép-európai társadalmi és politikai normák tanulmányozása szempontjából, mivel azt mutatják, hogy a politikai botrányok önmagukban még nem okoznak helyrehozhatatlan károkat az érintett pártoknak. Elmondható, hogy az emberek meglehetősen toleránsak a politikai botrányokkal szemben.

Habár a külföldi befektetők nem kedvelik a gyakori kormányváltásokat, eddig az érintett országokban csak a politikai erők változásai hoztak magukkal némi javulást a politikusok, menedzserek és bürokraták kvázi-megvesztegetési ügyeiben és ezek a társadalmak így tudták fenntartani a társadalmi igazságosság minimális szintjét azokban az esetekben, ahol a bűnüldözés egyáltalán nem működik.

Magyarországon már bevezették ugyan a parlamenti képviselők magánvagyonát feltáró önbevallást, de ezeknek a bevallásoknak a komolyságában senki sem hisz. Ezek többsége olyannyira nevetséges, hogy a média nem is foglalkozik velük. Részben azért, mert a médiának Magyarországon nincs társadalmi ellenőrző és kritikai szerepe, részben pedig, mert az emberek nagyon toleránsak a megvesztegetéssel és a kormányzati korrupcióval szemben. Ez azzal magyarázható, hogy az embereknek hosszú ideig hallgatniuk kellett az előző rendszer különféle kormány- és párt-korrupciói kapcsán, hiszen az ellenük való fellépés esetén szigorú büntetésben részesültek volna.

Eljött azonban az idő, amikor a politikusoknak össze kell magukat szedniük és a politikai közéletet a társadalmi igazságossággal összhangba kell hozniuk. Ez azoknak az embereknek az üzenete és elvárása, akik Magyarországon a FIDESZ-re, a Fiatal Demokratákra szavaztak, mivel őket még a korrupciótól mentesnek tartották.

8-2. Sokkal több polgári hatalom és a társadalmi fegyelem kialakítása

Ahogy azt elmondtuk, a közép-európai emberek, Lengyelországot kivéve, a társadalmi igazságtalansággal, valamint a kormányt és a pártokat érintő korrupciós botrányokkal szemben toleránsak és meghunyászkodóan hallgatagok. Ezek a társadalmak bizonyos értelemben hasonlóak a többi európai államhoz, ahol az emberekben nagyon erős a kialakult helyzettel szembeni elfogadás; az emberek alávetik magukat a mindenkori társadalmi osztályok és rétegek rendszerének, a gazdagok és szegények közt fennálló vagyoni különbségek rendszerének, valamint a hatalmon lévők és az irányítottak közti viszonyoknak.

Az ázsiai országokban a társadalmi aktivitás szintje sokkal magasabb, mint Európában, mivel az ázsiai emberek számára fennáll az esély, hogy saját erejükből magasabb társadalmi osztályba lépjenek. Ez a lehetőség nagy energiákat szabadított fel a társadalmi előrelépésért harcoló emberekben és ugyanakkor a hatalmon lévő kormányok és pártok számára a korrupció számtalan formáját tette lehetővé.

Ennek alapján az ázsiai társadalmakat a következőkkel jellemezhetjük; nagyfokú társadalmi aktivitás, erős társadalmi küzdelmek, politikai ellenmondások, nagyfokú korrupció, magasfokú igény a hiányzó társadalmi rendszabályok és erkölcsi normák iránt, erős és független bűnüldözési rendszer a minimális társadalmi rend fenntartására és a társadalmi igazságossággal kapcsolatos, az embereket egymással összefűző magasröptű eszmék.

Ezzel szemben, az európai társadalmakat az alacsony szintű társadalmi aktivitás, enyhe társadalmi küzdelmek, békés politikai dialógusok, kismértékű korrupció, megalapozott társadalmi fegyelem és erkölcsök, a kormánytól nagymértékben független ügyészi hatalom jellemzi, valamint az, hogy a társadalmi igazságról szinte alig esik szó, részben azért, mert a szociális jóléti rendszer már működő dolog.

Ebben az értelemben a közép-európai országok is különböznek a nyugat-európai országoktól. Közép-Európa a fenti társadalmi összehasonlítások minden aspektusában köztes helyzetben van. Vagyis: a társadalmi aktivitás szintje alacsony, a politikai küzdelmek kevésbé antagonisztikusak, a korrupció széleskörben elterjedt, a társadalmi fegyelem és erkölcsök alacsony szinten állnak, a társadalmi igazságosság iránti igény is nagyon gyenge.

Japán szemmel, a közép-európai országoknak és társadalmaknak több energiára és hatalomra lenne szükségük, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés magasabb szintjére eljuthassanak, ugyanakkor helyre kellene állítaniuk a társadalmi fegyelem és erkölcsök rendszerét, hogy kormány és a félig privatizált intézmények körül kialakult vesztegetési ügyek száma csökkenjen.

Éppen ezért, a közép-európai kormányoknak nemcsak ösztönző gazdasági intézkedésekkel, hanem igazságos társadalmi normatívák megteremtésével a közéletben, arra kell bátorítaniuk az embereket, hogy aktívabb szerepet vállaljanak az üzleti és társadalmi életben. A fejlett és civilizált társadalomban szükséges társadalmi rendszabályok betartásával az állampolgárok

új társadalmi normákat sajátíthatnak el, megtanulhatnak sikeresen harcolni az üzleti és a társadalmi igazságtalanság, valamint a társadalmi szervezetekben és az üzleti életben tapasztalható korrupció ellen. Az emberek harckészsége a társadalom aktivitási fokát mutatja, de ennek az ellenkezője is igaz: a társadalom aktivitási foka mindaddig alacsony marad, míg az emberek félnek harcolni az üzleti életben és a társadalomban tapasztalható igazságtalanságok ellen. Ebben a tekintetben biztos vagyok, hogy a közép-európai országok sokat tanulhatnának a japán társadalomtól.